

A vizivárosi „Három nyúl” kaszárnya.

A budai Fő-utcában levő sok régi, érdekes épület között egyszerűsége mellett is felkelti érdeklődésünket a 68-as szám alatt álló ház. Nincs e házon semmi művészi díszítés, nem viseli magán a korabeli építészeti stílusok jellemző vonásait; amiben különbözik a környező házaktól, az nagyméretű kiterjedése. Két nagy udvart zárnak körül e régi falak és oly tágasak az udvarok, hogy bennük több kisebb épület emelkedik. Összegyűjtöttük a ház multjára vonatkozó egykorú adatokat, melyek alapján a következőkben foglalhatjuk össze történetét.

A Fő-utca 68. szám alatt lévő épület a mult század folyamán, míg csak a Pálffy-téri laktanya el nem készült, városi kaszárnya volt és a »Három nyúl laktanya« nevet viselte. Még korábban, a XVII—XVIII. század folyamán a »Három nyúl laktanya« telke nem volt egy tulajdonos kezében. Mikor a visszafoglalás után Buda város területét a kamarai igazgatóság kiosztotta az ideseregülő telepések közt, ketten kaptak a ma is álló épület helyén telket. E telkek frontja a jelenlegi Fő-utcára, hátsó része pedig a Gyorskocsi-utcára nyílt. Közülük azt, amely a mai Batthyány-tér irányába esett, (a XVIII. század elején 148. sz.) Buda főváros már 1711-ben megvásárolta a rajta álló házzal együtt, azonban ekkor még nem kaszárnya, hanem serfőző céljaira használta fel. A másik telke, melynek jobb oldalán a mai Vitéz-utca vonul el (a XVIII. század elején 149. sz.), egészen a XIX. század elejéig magánosok tulajdonában maradt.

A budai telkek kiosztása a visszafoglalás után megtelepedők között építési kötelezettség vállalása ellenében történt. Az a két tulajdonos, akik a Nyúl-kaszárnya épületének telkét kapták, Unger János György¹⁾ polgármester és Praunseys Mátyás²⁾ bécsi majd budai vaskereskedő, igyekeztek is eleget tenni a vállalt építési kötelezettségnek. Telkeik a város azon részén feküdtek, ahol már a felszabadító háború megindulása előtt is házak állottak.³⁾ Ezek a régi épületek azonban akár a várostrom alatt, akár még a török korban többé-kevésbé elpusztultak. A Vizivárosról a kamarai igazgatóság megbízásából készült és 1695-ben befejezett »Zaiger« tanúsága szerint a fentjelzett 148. számú telken, melyen a Nyúl-kaszárnya épületének baloldali része áll, a régi házfalak még megvoltak (...hat noch vill alts Gemeur). A 149. számú telken, melyen a kaszárnya jobboldali traktusa áll, már csak alapjai voltak meg egy korábbi épületnek (...hat noch etwas von alten Fundamenten).

A régi épületrészeket a visszafoglalás után építettők, amennyire lehetett, felhasználták. Unger és Praunseys sem bontatták le a még használható falrészeket, hanem azokra emelték az új építményeket.⁴⁾ A középkorból megmaradt épületrészek leginkább azokon a telkeken

pusztultak el, melyeken az új tulajdonos pénzhiány miatt nem tudott építkezni. Az ilyen települők ahelyett, hogy házat emeltek volna vállalt kötelezettségük szerint, a még meglévő épületrészeket is szétszedték és az így nyert értékes kőanyagot eladták.⁵⁾

A Nyúl-kaszárnya épületének helyén fekvő két telek közül a jobboldalin (149. sz.) Praunseys vaskereskedő már 1689-ben építkezett. Ezt a Praunseys által épített házat, minthogy homlokzatát három nyúl díszítette, »Három nyúl-ház«-nak nevezték.⁶⁾ Erről nevezték el a benne levő fogadót, később pedig a helyén létesített laktanyát is. A »Három nyúl« elnevezés említésével először 1702-ben találkozunk.⁷⁾ Praunseys építkezése sokáig elhúzódott és nem is tudta házát teljesen befejezni. 1693-ban meghalt, adóssággal terhelt hagyatékára csődöt nyitottak.⁸⁾ A csődtömeghez tartozott a vizivárosi ház is. A csődiratok között megtaláljuk özvegyének egy 1695-ben benyújtott kérvényét, mely említést tesz a még teljesen ki nem épült házról.⁹⁾ Az 1695-ben befejezett vizivárosi »Zaiger«-ben is van adat Praunseys építkezésére vonatkozólag. E könyv szerint Praunseys telkén »...ist ein anfang zum Bauen gemacht.« Van azonkívül a csődiratok közt egy üvegezzámlánk, melyből megtudjuk, hogy Hoffinger I. G. bécsi üveges 1689-ben 81 forint 12 krajcár értékű ablaküvegezési munkát végzett Praunseys budai házában.¹⁰⁾

Praunseys házának egy része tehát már 1689-ben elkészült, mert az ablaküvegezést csak akkor végzik, mikor a falak és a tető már készen állnak. Özvegy Praunseysnének azt a későbbi panaszát, hogy a vagyonban egy *egészen* ki nem épült ház van, úgy magyarázzuk, hogy a teleknek nagyobb részét szándékoztak beépíteni, mint amennyi Praunseys életében elkészült, hiszen, mikor a későbbi tulajdonos, Bösinger Ferenc Ignác használta a házat, még mindig folyt az építkezés. Legnehezebb az 1695. évi »Zaiger«-nek előbb idézett feljegyzését megmagyarázni, mert eszerint csak épen hozzákezdettek az építkezéshez. Minthogy azonban a »Zaiger« hivatalos jellegű, állítását hitelesnek kell elfogadnunk. Feltételezhetjük azonban úgy ennek, mint egyéb adataink alapján, hogy a helyszíni felvételek az egyes telkekről jóval a »Zaiger« elkészítése előtt, mindjárt a város visszafoglalása után kezdődtek és csak feldolgozásuk tartott 1695-ig. Ennek a figyelembevételével a »Zaiger« adata is beleilleszthető a »Három nyúl« épület építkezési történetébe.

Praunseys háza a csődügy letárgyalása után feleségéé lett, aki azt 1698-ban eladta Bösinger Ferenc Ignác császári tanácsosnak és budai polgármesternek.¹¹⁾ Bösinger folytatta a megszerzett telek beépítését, csakhamar azonban akadályok gördültek a munka elé.¹²⁾ Praunseys korábbi alkalmazottja, majd üzletének folytatója, Erhart András ugyanis különböző árukért 200 forintot követelt Bösingeren, majd e követelést Karg bécsi vaskereskedőre engedményezte. Karg a 200 forintot Schwingheim nevű megbízottja útján igyekezett behajtani.¹³⁾ Bösinger nem fizetett, minek következtében ismételten végrehajtást vezettek ingatlanai ellen. Schwingheim először a Vizivárosban épülő házat becsültette meg, majd 1699-ben kieszközölte az építkezés betiltását.¹⁴⁾ Az építkezés szünetelése kárt okozott Bösingernek nemcsak azért, mert emiatt a félbenmaradt épület és az építési anyagok pusztulásnak indultak, hanem mert mihamarább hasznosítani szerette volna házát. Bösinger, hogy elérje az építési tilalom feloldását, 1699 augusztus 5-én kötelezvényt adott Karg meghatalmazottjának, melyben ígéretet tett a rajta követelt

200 forintnak 4 héten belül való megfizetésére.¹⁵⁾ E kötelezvény kiállítása után engedélyezték a munkálatok folytatását. Az adósságot azonban Bösinger nem fizette meg, így Schwingheim 1700-ban újra tilalmat akart kieszközölni a házépítésre, azonban ekkor eredménytelenül. Karg kielégítése még sokáig nem történt meg: két évtized elmúltával is követelte még pénzét Bösinger örökösein.¹⁶⁾

Bösinger lassankint elkészült házával; 1702-ben a ház már készen állhatott, amint ezt Kargnak egy kérvényéből következtethetjük. Ebben az évben ugyanis Karg ismét erélyesen lépett fel Bösingerrel szemben, hogy végre fizetésre szorítsa. A kamarai igazgatósághoz folyamodott támogatásért és keserű hangon panaszkodott Bösinger magatartására. Kiemelte, hogy annak idején a kamarai igazgatóság rászoríthatta volna Bösingert a fizetésre, ha ragaszkodik az építési tilalom fenntartásához (... nun ich einer Löblichen Administration die schenste Gelegenheit, als nemblich, da das Haus bey 3 Hasen in halben Bau gestanden und zu Verhüettung eines grossen Schaden hette müessen ausgebaut werden, Ihme den Bau einzustellen, an die Hand gegeben, wodurch Er Herr Bösinger mit schenster Manier längstens wäre zur Zallung angetriben worden). A továbbiakban Karg már nem az építkezés betiltását kéri, aminek az elrendelése szerinte célravezető lett volna, csak azt, hogy a fizetésre-ösztönzéshez megfelelő eszközt alkalmazzanak Bösingerrel szemben. Ha még folyamatban lett volna az építkezés, Karg kimondottan ennek a betiltását kívánta volna. Így megelégedett azzal, hogy Bösingernek egy szöllejét zálogként kötötték le követelése biztosításául.¹⁷⁾

Bösinger a Három nyúlról nevezett házban vendégfogadót rendezett be, így akarván azt jövedelmezővé tenni.¹⁸⁾ Pénzre pedig sok adóssága miatt nagy szüksége volt. Azok ugyanis, akik a visszafoglalás után házhelyet kaptak Budán építési kötelezettség vállalása ellenében, sokszor a kellő anyagi eszközök hiányában hitelre utalva fogtak munkához. Hitelhez, legalább eleinte könnyen jutottak: összegyűjtötték és kölcsönvették rokonaik pénzét. A kereskedők és iparosok szintén szívesen nyújtottak nekik hitelt, mert remélték, hogy a gazdag magyar földön letelepülők hamarosan megszerzik munkájukkal a tartozások törlesztéséhez szükséges pénzt. Bösinger, aki a telepések legelőkelőbb köreihez tartozott, császári tanácsos volt, élvezte az udvar bizalmát, nagy összegű hitelekhez és kölcsönökhöz jutott. Kölcsöneinek felvétele éppen azokban az években történt, amikor a Vizivárosban építkezett. 1707-ben bekövetkezett halála után a város összeíratta adósságait, melyek 5000 forintnál nagyobb összegre rúgtak.¹⁹⁾ Adósságai között két nagy összegű tétel szerepelt, a Kollonics kardinális által nyújtott 2000 forintos és a Wilfersheimb éllemezési biztos által nyújtott 1000 forintos kölcsön. Buda városának is 828 forintos követelése volt betáblázva Bösinger ingatlanaira. A várossal szemben fennálló tartozása azokból a pénzekből került ki, melyeket hivatalos működése alatt vett föl és a melyekkel nem számolt el. Természetesen abban az időben az ilyen eljárást még nem tekintették törvénytelennek, sőt a város el is engedte az özvegynek a követelés egy részét.²⁰⁾

1702-ben Bösinger a Három nyúl-házban berendezett fogadóját bérbe adta Reither János Mihály sörkereskedőnek, aki már két év óta szállított sört Bösinger fogadóiba (másik fogadója a szintén a Vizivárosban levő Arany Sas volt).²¹⁾ Eddig Bösinger üzletvezető-gazdát, illetve vendéglőst alkalmazott fogadóiban. Minthogy azonban Reithernek nagyobb

mennyiségű sör árával tartozott, az úgy akart hozzájutni követeléséhez, hogy bérbe vette a Három nyúl-fogadót. A bérlet 3 évre szólt, a megállapított bérösszeg pedig évi 200 forint volt, amelyből Reither javára írták Bösinger tartozását. A 3 év letelte után Reither nem bérelte tovább a fogadót. A háborús idők nem kedveztek a forgalomnak, a labanc-párti Buda pedig a kurucok előhaladása idején elszigetelt helyzetbe került. Ez a körülmény is előidézhette, hogy Bösinger adósságainak kifizetésére csak halála után került sor ingatlanainak eladási árából.

Arról, hogy milyen volt Bösinger háza, keveset tudunk. Még arra sincs adat, hogy emeletesnek épült-e vagy földszintes maradt. Azt megállapíthatjuk, hogy a Fő utcára néző épületrész nem érintette a szomszéd házat, hanem házilag volt közöttük. A két ház telkét fal választotta el egymástól, mely az utcától befelé 13,5 öl mélységben 2 öl magas, hátrább 1,5 öl magas volt. Ennek a válaszfalnak a megépítésénél egy a telken álló, a visszafoglalást megelőző időből származó falrészletet is felhasználták.²²⁾ A háznak az egykori Sár vagy Temető utca (Vitéz utca) melletti kiépítése nem egyenes, hanem ívonalban történt, mely ívnek az öble a telek felé mélyedt be, amint ezt egy a budai telekhivatal által 1733-ban készített rajz mutatja.²³⁾

Reithernek a bérlettől való megválása után nem tudjuk, hogy Bösinger miként hasznosította fogadóját. Ha azonban szünetelt is az üzem, ez legfeljebb csak átmeneti állapot lehetett, mert 1710-től kezdve ismét gyakran találkozunk a »Három nyúl« fogadóra vonatkozó adatokkal. Bösinger 1707 márciusában halt meg. Végrendeletében vagyonát feleségére hagyta. Hagyatékában a felvett leltár szerint nem volt készpénz. Hagyott azonban feleségére 3 házat, egyet a Várban, kettőt (Arany Sas és Három Nyúl) a Vizivárosban, valamint két szőlőt és a Gellérthegy aljában fekvő szántóföldeket.²⁴⁾ Bösinger adósságai a vizivárosi házakra voltak betáblázva. Özvegye megkísérelte a teljes vagyon megmentését. Férje halála után igyekezett a kintlevőségeket behajtani, pört indított azok ellen, akiket adóssainak tartott, de nem fizettek. Egyes hitelezők követelését is perrel támadta meg. Az adósságok törlesztéséhez szükséges pénz azonban nem gyűlt össze, ezért Bösingerné megegyezést létesített elhalt férjének fivérével, Bösinger János Mihály ezredessel, akinek szintén volt a hagyatékon 7760 forint 39 krajcár követelése. Ennek a fejében megkapta sógornőjétől a két vizivárosi házat 12.000 forint 39 krajcár értékben és magára vállalta a Wilfersheimb- és Kollonics-féle adósságoknak, valamint még négy kisebb adósságnak a kiegyenlítését.²⁵⁾ E megegyezés folytán a Három nyúl-épület Bösinger ezredes tulajdonába ment át.

Bösinger ezredes két évvel a ház átvétele után meghalt, kiskorú örökösöket hagyva maga után. Mivel az ő vagyonát is adósságok terhelték, a Három nyúl-házat el kellett adni. Az eladást már 1717-ben megkísérelték, megfelelő vevő azonban csak 1726-ban jelentkezett. Az újabb tulajdonos Löffler András Antal kapitány lett.²⁶⁾ Az ő kezén öt évig volt a ház, 1731-ben azonban adósságok miatt eladta Reither János Mihály serfőzőnek, Bösinger polgármester egykori bérlőjének.²⁷⁾ Reither 1733-ban átépíttette a házat, legalább is a mai Vitéz utca mellett levő részét. Reither úgy irányította az építkezést, hogy a Vitéz utcára nyúló oldal a jövőben ne görbe, hanem egyenes vonalban haladjon. Ehhez azonban utcaterületre volt szüksége. Kérésére Buda város tanácsa 1733 május 20-án átengedte Reithernek a szükséges utcaterületet. Reither kérésének támogatására

felhozta, hogy a város díszét szolgálja, ha egyenes vonalban építi meg házát (...eine rechtlinische Maur pro decore civitatis führen).²⁸⁾

Az első városrendezési törekvés, amellyel Budán a töröktől való visszafoglalás után találkozunk, az épületeknek egyenes vonalban való emelésére irányult. Az új települőknek, ahogy arra a rendelkezésre álló adatokból következtethetünk, ott, ahol az egykori telkek határai nem mosódtak el, nem mértek ki új területeket, hanem a régi nagyságban osztották ki közöttük a telkeket. Ezeknek a régi telkeknek a területében 1686 után eleinte csak az esetben állott be változás, mikor megosztották őket, illetőleg részben vagy egészben más telkekhez csatolták. Az ilyen telekváltozásnak nem volt jelentősége városrendezési szempontból. A nagy tűzvész utáni évben, 1724 augusztus 8-án találkozunk először Budán azzal a törekvéssel, mely az építési rend legelemibb szabályának a betartására, a házak utcára néző oldalának egyenes vonalban való megépítésére irányul. Ettől kezdve ismételten folyamodtak engedélyért budai háztulajdonosok és kérétek telküknek olyan rendezését, mely lehetővé teszi az egyenes vonalban való házépítést. A Három nyúl-háznak 1733-ban történt átépítése azért figyelemreméltó, mert megállapítható, hogy az elsőnek felmerült városrendezési szempont betartása mellett folyt. Az még kiderítésre vár, hogy milyen hatás alatt indult meg az egyenes vonalban való építésre irányuló törekvés.

A Nyúl-kaszárnya ma is fennálló épületének baloldali részén (148. sz.), mint már említettük, Unger János György volt budai polgármester építkezett először a visszafoglalás után. Unger építkezéséről még kevesebbet tudunk, mint Praunseys, illetőleg Bösinger építkezéséről. Az építés idejére csak hozzávetőlegesen következtethetünk. Praunseys és Unger megegyezést létesítettek egymás közt a telkeiket elválasztó és közösen emelt fal fenntartására vonatkozólag. Praunseys 1693-ban meghalt, úgy látszik tehát, hogy Unger is 1693 előtt építkezett. A két telek között levő válaszfal 1708-ban perlekedésre adott okot Praunseys és Unger özvegyei között. A válaszfalra vonatkozólag annak idején létesült megegyezés szerint ugyanis e falnak a mai Fő-utcától számított 13-5 öl hosszú részét Unger építtette meg, Praunseys csak akkor tartozott volna a költségek felerészét viselni, ha beleépítette volna házába a válaszfalat. A fal többi részének költségeit egyenlő részben kellett viselniök. A per során Unger özvegye (ekkor már Dietzné) igazolta, hogy Praunseys özvegye (ekkor már Mieser Jakab felesége) adós maradt a fal felerészének árával.²⁹⁾

E per több szempontból érdekes számunkra. Amikor a vitás falat a tanács által kiküldött bizottság megvizsgálta, megállapítást nyert, hogy a felszabadítást megelőzőleg készült háznak falmaradványait használták fel a válaszfal emelésénél (az egykori falat »türkische Mauer«-nek nevezik az iratok). Minthogy pedig e falat olyannak tekintették, mint amelyet ház ráépítésére használhatnak, ez az adat bizonyíték amellelt, hogy a hódoltság után az újonnan építtetők az egykori épületrészeket, amennyiben felhasználhatók voltak, megtartották. Érdekesek e pör aktái azért is, mert az egykori Unger-féle háznak a szomszéd »Három-nyúl«-ház felé eső oldaláról a per alkalmából rajz készült. Habár e rajz csak nagy vonásokban adja is vissza az Unger-féle ház képét, láthatjuk belőle, hogy a szóbanforgó telek egész mélységében beépült már. Megállapítható e rajzból az is, hogy a ház ezen oldala földszintes volt. Hátul, a mai Gyorskocsi utca mellett présház állott, mely jóval magasabb volt a többi épületnél.

Unger 1705-ben halt meg. Halála után leltárt készítettek hagyatékáról, melyből további adatokat tudunk meg házaról. A házat a »Zöld szőlőfürtről« neveztek el (bey der grienen Weintrauben) s értékét 3200 forintra becsülték. Az épület felszerelése főleg borászati eszközökből állott, egy-két szobáját bérbeadták. Ungernek a Várban is volt háza, ebben lakott, míg a gazdasági felszerelés befogadására elsősorban vizivárosi háza szolgált.³⁰⁾ Ügylátszik vendégfogadója is volt e házban, mert az 1711-ben történt átépítés aktáiban ismételtelen szó van a házban levő vendégszobákról (Gastzimmer).³¹⁾

A »Zöld szőlőfürthöz« címzett ház Unger halála után özvegyéé lett, özvegye pedig 1711-ben eladta Buda városának.³²⁾ Buda városa már többször megkísérelte addig, hogy sörfőzési jogát gyakorlatilag is érvényesítse. Kevéssel a volt Unger-féle ház megvétele előtt, 1711 elején a darmstadti herceggel folytattak tárgyalást, hogy rábíráják a Tabánban álló sörfőzdéjének az eladására. E tárgyalások eredménytelenek maradtak, mert a város föltétlenül olyan sörfőzdet akart, mely tulajdonában van, míg a herceg csak bérbeadásra volt hajlandó.³³⁾ Ekkor a tanács elhatározta, hogy teljesen új sörfőzdet rendeznek be. E célra vásárolták meg a »Zöld szőlőfürtről« nevezett házat. A házvételi tárgyalásokat a tanács megbízásából Baiz polgármester vezette. Baiz Ungernéval 1800 forintos vételárban egyezett meg. E megegyezést a tanács az 1711 július 13-án tartott ülésén hagyta jóvá, egyúttal kiküldte az újonnan létesítendő sörfőző ügyeinek intézésére Keppeler Rüdiger Gáspár telekkönyvvezetőt. A megvásárolt épületnek az átalakítása sok munkával járt. Az építési munkálatokról hétről-hétre jelentést tettek. E jelentésekből látjuk, hogy az Unger-féle háznak csak az utca felé eső részét hagyták meg teljesen, míg a hátrább álló épületeket vagy egészen vagy részben lebontották és újakkal pótolták. Az új épület legalább helyenként emeletes volt. Az ablakok egy része, számszerint 9 darab, a szomszédos »Három nyúl«-ház telkére nyílt. A város különös gondot fordított e kilenc ablakra és megegyezést kötött a szomszéd tulajdonosokkal a fenntartásukról.³⁴⁾

A vizivárosi sörfőző harminc éven át működött, 1722-től kezdve a tabáni sörfőzővel együtt. A két sörfőző együttes fenntartása azonban nem volt szükséges, amiért is a tanács elhatározta a vizivárosi sörfőző üzemének a megszüntetését.³⁵⁾ Az így megürült épület felhasználásáról ügy gondoskodtak, hogy fogadót rendeztek be a házban, melyet a ház egykori nevével »Zöld szőlőfürthöz« fogadónak hívtak. E fogadó bérletéért Zipauer János Mihály folyamodott, aki addig a városi »Fehér ló« fogadónak volt a bérlője. A »Fehér ló« bérleti díja nem állott arányban az elérhető bevételekkel és emiatt Zipauer súlyos veszteségeket szenvedett. Mikor tehát az új fogadó bérletéért folyamodott, azt kérte a tanácstól, hogy az önhibáján kívül szenvedett veszteségeikért kárpótolják azzal, hogy neki ítélik az új fogadó bérletét. A tanács arra utasította Zipauert, hogy a bérlet ügyét a polgármesterrel beszélje meg. A bérleti szerződést, melyben külön gondoskodtak arról, hogy a város borait is mérje a bérlő, 1743 január 2-án kötötték meg egy évi időtartamra.

Az új városi fogadó számára bő volt a megszüntetett sörfőződe teljes épülete, ezért annak hátsó részére, mely a mai Gyorskocsi utcára nyílt, árverést tűztek ki. Vevőül csak Klügl Ignác kalocsai érseki jószágkormányzó jelentkezett, akinek a polgárjog megszerzése céljából volt szüksége házra. Klügl a volt sörfőződe szóbanforgó részéért 2500

forintot ajánlott és vállalta azt a feltételt is, hogy saját költségén emel válaszfalat a megosztás folytán létrejövő két új ingatlan közt. 1743 február 1-én rendelte el a tanács a Klüggllel való szerződés megkötését,³⁶⁾ ez azonban utóbb visszaléphetett az ajánlattól, mert a telekkönyvben nincs nyoma a tulajdonjog átruházásának s 1746-ban a közelben másik házat szerzett. A város tulajdonában maradt háznak főutcai részén aztán kisebb átalakításokat végeztek, nevezetesen a házban a kaputól balra mészárszékek állottak, melyeket most a volt sörfőzőmesteri lakás helyére tettek át, vendégszobáknak pedig a megürült mészárszékhelyiségeket rendezték be.³⁷⁾ A sörfőzde megszüntetésével megszűnt a városnak az a joga is, hogy a szomszédos »Három nyúl« telekre ablakokat nyithasson, a létesített megegyezés szerint ugyanis csak a sörfőzde érdekében adtak a szomszédok ablaknyitási engedélyt. 1744-ben a szomszédház akkori tulajdonosának, Leiner Sebestyénnek a felszólítására befalazták a szóbanforgó 9 ablakot.³⁸⁾

Az egykori sörfőzdének városi fogadóvá való átalakítása után évtizedek teltek el anélkül, hogy az épület sorsában változás állott volna be. Vannak ugyan feljegyzéseink a »Zöld szőlőfürdő«-ről, ezekből azonban csak azt tudjuk meg, hogy mikor állott be változás a fogadó bérlőjének személyében és mekkorák voltak a bérleti összegek. Az 1790-es években ismét gyakrabban foglalkoztak a »Szőlőfürdő«-épülettel. A fogadó évi bérletdíja, mely eleinte 100 forint körül mozgott, később kisebb-nagyobb visszaesésekkel egészen 430 forintig emelkedett. Az 1788—1790-es háború idején azonban épügy, mint a francia háború kitörése után csak a szokottnál kisebb összegekért lehetett bérbe adni. A kamara állandóan figyelemmel kísérte a város tulajdonában levő ingatlanok jóvedelmének alakulását és nem kerülte el figyelmét a Szőlőfürdő-fogadó hozadékának csökkenése sem. A budai tanács 1788-ban a kamara érdeklődésére adott válaszában a háborús idők kedvezőtlen hatását hozta fel a bérjövedelem csökkenésének okául. A Szőlőfürdő-ben ugyanis a tanács jelentése szerint főleg sertés- és hordóabroncskereskedők szálltak meg, ezek a kereskedelmi ágak pedig a háború miatt erősen panganak.³⁹⁾

Amint a háborús idők miatt a gazdasági nehézségek fokozódtak, a város számára egyes korábban hasznóhajtó intézményei is tengerre váltak. A kamara feladatának megfelelően igyekezett megakadályozni a városi bevételek visszaesését és mivel egyes városi ingatlanok jóvedelmezőségét a legszigorúbb szabályok előírásával sem lehetett biztosítani, azt ajánlotta, hogy az ilyen ingatlanokon adjon túl a város.⁴⁰⁾ Különösen a régi ingatlanok jártak teherrel, mert karbantartásuk túlhaladta bevételeiket. Két olyan épület volt, amelynek eladását a kamara sürgősnek tartotta: a várbeli úgynevezett Veszprémi-ház és a Szőlőfürdő-fogadó. A Szőlőfürdő-fogadó azonban annyira rossz állapotban volt és oly magas árat kértek érte, hogy nem kaptak rá vevőt. Ekkor a választott polgárság 1793 január 24-én tartott ülésén az az eszme merült fel, hogy építsék át kaszárnyává a Szőlőfürdő-házat, mert így a katonaság számára bérelt házakkal járó tehertől legalább részben megszabadulnának.⁴¹⁾

Így érlelődött meg az a terv, melynek következményeképp a Nyúl-kaszárnya létesült. A kormányzások helyesléssel fogadták a választott polgárság által felvetett gondolatot és közölték a várossal, hogy a kaszárnyává való alakítás költségeit azokból a pénzekből kellene fedezni, melyeket eddig a katonaság számára bérelt épületek emésztettek fel. Arra is utasították a várost, hogy dolgoztassa ki az átalakítás terveit és terjessze fel

jóváhagyásra.⁴²⁾ Azonban a város egyelőre elmulasztotta a kormány-
székek által kívánt munkálatok elvégzését, 1797-ben újabb 3 évre bérbe-
adták a fogadót és a kamara is jóváhagyta a szerződést.⁴³⁾

1801-ben végre erélyesen hozzálátott a budai tanács a vizivárosi
laktanya és egyúttal a Szőlőfürdő-fogadó függőben levő ügyének az elintéző-
séhez. A városba érkező katonaság száma állandóan növekedett, s ezzel
együtt szaporodtak a beszállásolással járó kiadások is. 1801-ben Buda
kötségvetésébe 4549 forint 30 krajcárt vettek fel kaszárnyák céljára
alkalmas magánépületek bérbevételére, 6260 forintot pedig katonatisztek
beszállásolására. A helytartótanács 1801 április 4-én újabb 8 század
katona beszállásolását rendelte el. Minthogy a város rendelkezésére álló
szállások már mind megteltek, a polgárok lakását pedig kímélni akarták,
a tanács a választott polgárokkal egyetértésben kimondotta, hogy meg-
veszi a tulajdonában levő Szőlőfürdő-épület szomszédságában épült Három
nyúl-házat kaszárnya céljára és a rossz állapotban levő Szőlőfürdő-épületet
is kijavíttatja, hogy használható legyen.⁴⁴⁾

A Három nyúl-épület 1739-ben Reither vejének, Leiner Sebestyénnek a
tulajdonába került, ennek halála után pedig örökösei megosztottak rajta.
Az 1120 □-ölet kivevő ingatlanak a Fő-utca felé eső 614 □-öles része
Leiner fiáé, majd ennek örököseié lett. Ezen örökösöknek a részét vette
meg 1801-ben Buda városa 17.000 forintért, míg a Három nyúl-ház hátsó
része egyelőre még magánkézben maradt. Az adásvételi szerződést április
15-én küldték a kamarához jóváhagyás végett. A kamara helyesnek
találta a város indokait, melyeket az állandó vizivárosi kaszárnya létesíté-
sének szükségessége mellett felhozott és még aznap megadta hozzá-
járulását.⁴⁵⁾ Az eddigi tulajdonosok, a Leiner-örökösök április 24-ére
elhagyták a házat, április 27-én pedig a tanács már 2 század katona elhelye-
zésére tette meg a szükséges intézkedéseket.⁴⁶⁾

A volt Szőlőfürdő-épület hátsó részének kaszárnya céljára való átalakí-
tása 1802-ben történt meg. A város a kamarától 1642 forint 21 $\frac{3}{4}$ krajcár
kötség engedélyezését kérte az építkezés céljára.⁴⁷⁾ A kamarai jóváhagyás
(május 12.) után Dankó József kőművesmesterrel kötöttek szerződést a mun-
kálatok elvégzésére. A szerződésben a város nemcsak jó munkát kívánt
Dankótól, hanem azt is, hogy az épület külsőleg is mutatós legyen (...ein
ordentliches Gesims, ...eine, soviel möglich, moderne Facade machen.).⁴⁸⁾

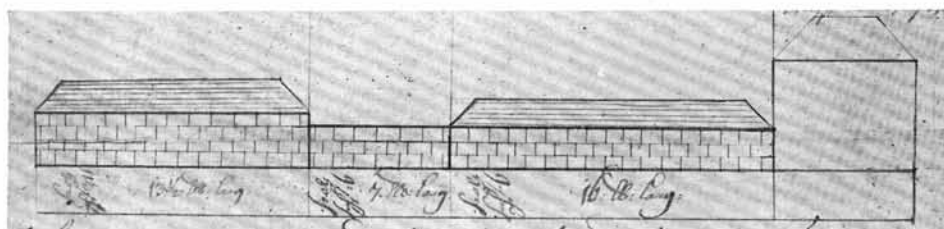
A Szőlőfürdő-épület elülső részében megmaradt még egyelőre a
fogadó. Minthogy azonban a katonaság elhelyezése mindig több és
több helyet igényelt, 1807-ben az épület Fő-utcai részének kaszárnyává
való átépítéséről is elkészíttette a terveket és költségvetést a város Dankóval.
A Dankónak adott utasítás szerint az építésnek úgy kellett végbemennie,
hogy a Szőlőfürdő-épület egy egészet képezzen a Három nyúl-épülettel, mely
célból falait magasabbra kellett felemelni. Bár mind a két épület emeletes
volt, a Szőlőfürdő-épület mégis alacsonyabb volt. A Dankó készítette
tervek mindazonáltal nem ítélték halálra a Szőlőfürdő-épület régi falait, hanem
csak az átépítést akadályozó részek eltávolításáról gondoskodtak. A régi
falakat, ahol nem álltak útban és elég erősek voltak a rájuk építendő
rész elbírására, megtartották, sőt egyes helyeken meg is vastagították azokat,
hogy elbírhák a nagyobb terhet. A Három nyúl-épület felé nem maradt
már külön fala a Szőlőfürdő-épületnek, hanem úgy építkeztek, hogy a két
épület szomszédos szobáinak a Három nyúl-épület eddigi fala szolgált
közös válaszfalául.⁴⁹⁾

1808 április 20-án a kamara megengedte, hogy addig is, míg az épület szerkezetére vonatkozó (super structura) legfelsőbb jóváhagyás megérkezik, hozzáfoghassanak az építkezéshez. Az építést Hickisch Kristóf építőmester vezette. Hickischnek egy 1809 január 20-án készült jelentéséből kitűnik, hogy ekkorra az új falak már készen állottak. Közben azonban megérkezett az udvari építészeti hivatal véleménye, mely a Dankó-féle terveket meg nem felelőknek minősítette, egyúttal új terveket is küldött a városnak, melyeknek értelmében nagyobb, kétemeletes kaszárnyát kellett volna emelni. A Dankó-féle tervek kivételében azonban már annyira jutottak, hogy nagy kárral járt volna a városra az építkezésben történő minden lényegesebb változás. A város feltárta illetékes helyen az új terv megvalósításának nehézségeit és kérte, hogy tekintsenek el attól. A kamara tekintetbe vette a város érveit és hozzájárulását adta, hogy az udvari építészeti hivatal terveit csak annyiban vegyék figyelembe, amennyiben azt a már megépített részek épségben hagyásával tehetik. Így tulajdonképpen Dankó terve került kivételre.⁵⁰⁾

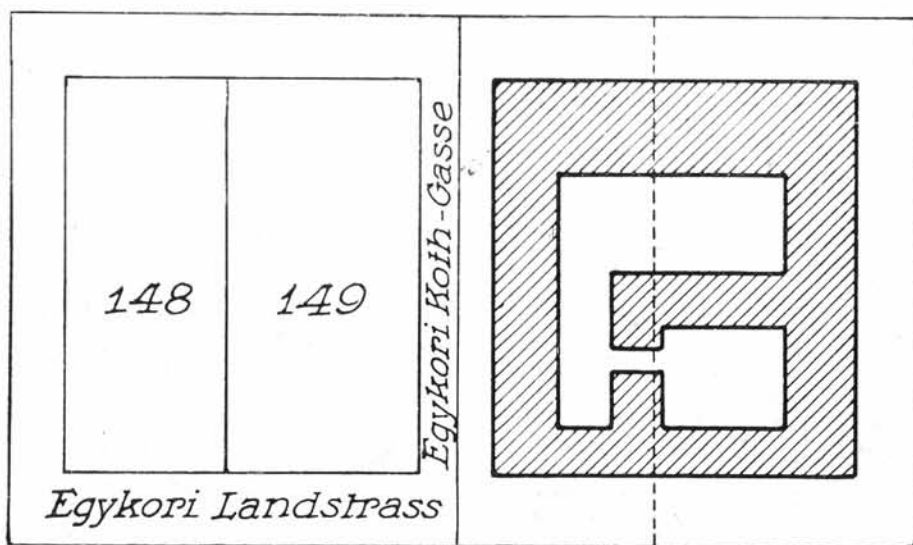
Az 1808—1809. évi építkezések folytán az addig külön házakat képező Szőlőfűrt- és Nyúl-kaszárnya egy épületté vált. A ma is fennálló épületnek a Fő utcai része már ekkor megkapta jelenlegi formáját. Hátra volt még a mai Gyorskocsi-utca felé eső résznek a teljes felépítése. A hátsó résznek a felépítése nem történt meg egyszerre, hanem alkalmasszerűen építettek rajta egy-egy darabot. A katonaságnak megfelelő volt e kaszárnya fékvése és állandóan sürgette a kibővítését. 1824-ben az volt a kívánságuk, hogy a Három nyúl-épületnek azt a részét, melyet a város 1807 körül vásárolt meg, lássák el emelettel. Erre az építkezésre a terveket a kamara 1826 június 28-án hagyta jóvá, az építési munkálatokat pedig ismét Dankóra bízták. A költségekre 3087 forintot irányoztak elő. Az ekkor felépített rész a Gyorskocsi-utcára nyílik és a munkálatok még 1826-ban befejeződtek.⁵¹⁾

A Három nyúl-épület azonban földszintes maradt azon a részén, mely a mai Vitéz-utca és Gyorskocsi-utca sarkán áll. E résznek az emeletessé építéséhez 1828 november 5-én adott engedélyt a kamara. Az építési szerződéseket az egyes mesteremberekkel a tél folyamán megkötötték, a munkálatokat pedig 1829 március elején kezdték meg. A katonaság november 3-án vette át a középső szárny kivételével teljesen befejezett Három nyúl-épületet.⁵²⁾ A középső szárnyat 1847-ben építették föl emeletesre.

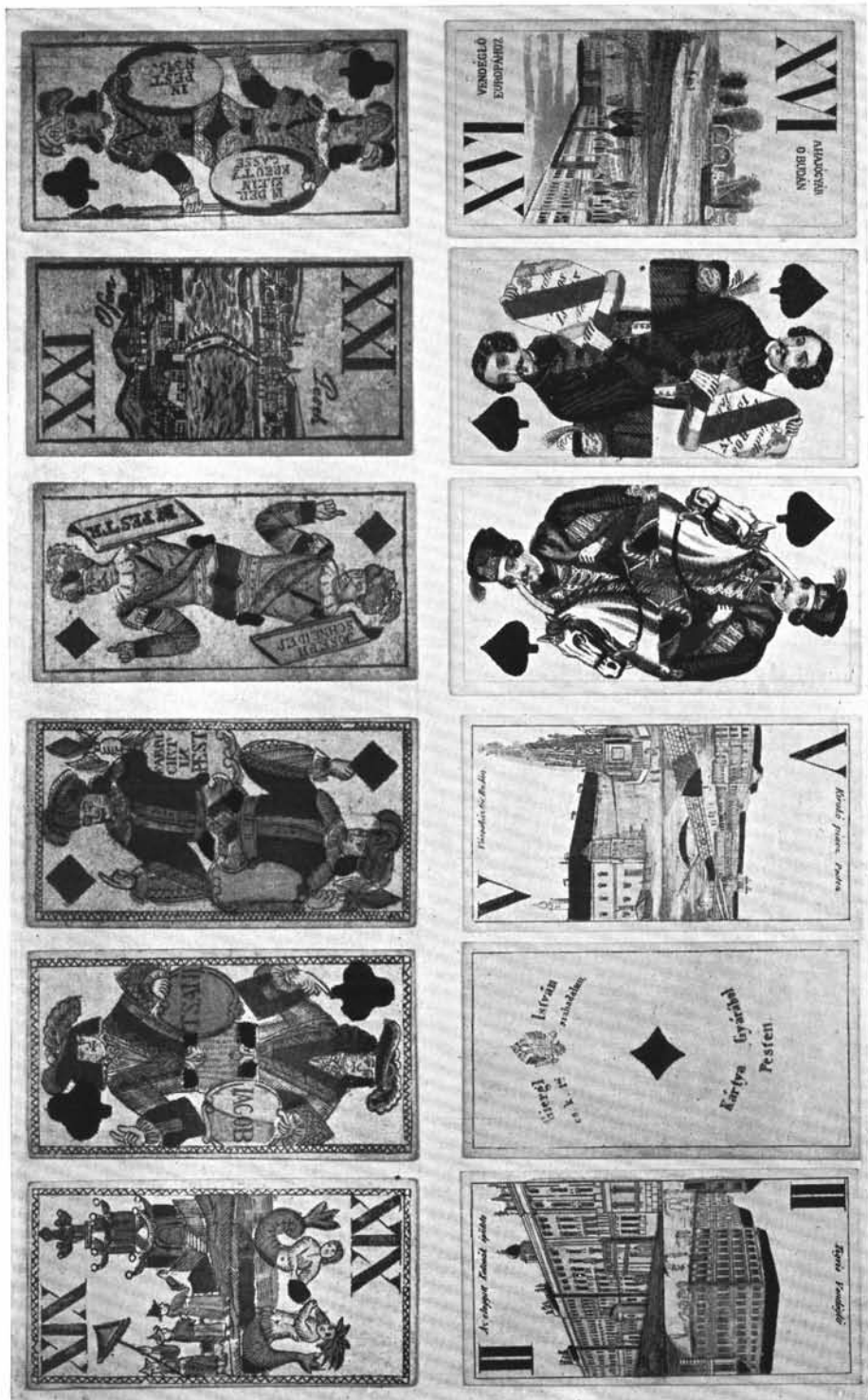
Időközben sor került a Szőlőfűrt-épület oldalsó és hátsó részének kiépítésére is. A budai tanács először 1832-ben kért engedélyt a jelzett munkák megkezdésére, 1833-ban pedig az építési engedély módosítását szorgalmazta. A tanács azonban még e módosított terveket sem találta elég jóknak. 1837 június 30-án újabb terveket terjesztett fel a kamarához, mely tervek a Szőlőfűrt-épület hátralevő részeinek a kiépítését foglalták magukban. A kamara a terveket 1838 május 23-án hagyta helyben, a munkálatok megkezdésére azonban csak 1841-ben került sor.⁵³⁾ A kaszárnyának 1841-ben megépített része igen nagy volt. A ma is fennálló épületnek a bal oldalán, nem messze a Fő-utcai épület mögött kezdődött és a szomszédos házak fala mellett, majd a Gyorskocsi-utca mellett egészen a Három nyúl-laktanyáig terjedt ésszerűszen hozzáilleszkedett a Három nyúl-épülethez. Ettől kezdve a Három nyúl-ház és a Szőlőfűrt-ház hátul is elvesztette különállását, egymásba olvadtak. Amint a két épület lassankint eggyé vált, úgy lett a nevük is közös. A régi iratokban mind ritkábban találkozunk a »Trauben-

17. A Szőlőfürtről nevezett ház oldalnézete 1708-ból.

18. A «Háromnyúl» kaszárnya telke a beépítés előtt és után.

19. Játékkártyák. Baloldalon az 1—3 Schneider József, a 4—6 Tsanyi Jakab készítménye, jobboldalon a felső három Zsiros István, az alsó három Giergl István műhelyéből került ki.

Kaserne« elnevezéssel, a két kaszárnyának fokozatosan a »Drei Hasen-Kaserne« lesz a közös neve. Ma már a Nyúl-kaszárnya névre is kevesen emlékeznek.

Dr. Kovács Lajos.

- 1) Kamarai igazgatás alatt keletkezett budai telekkönyv 4. 58. 1.
- 2) U. o. 52. 1.
- 3) U. o. 5. 84. 1.
- 4) Budai telekkönyvi iratok, II. 112. és Inventaria ant., 1519.
- 5) Invent. ant., 1519.
- 6) Budai tanácsülési jk., 1777 okt. 3.
- 7) Budai telekkönyvi iratok, I. XVII. fasc. 17. sz.
- 8) Miscellanea ant. 315. és 406.
- 9) U. o. 406.
- 10) U. o. 315.
- 11) Kam. ig. alatt keletk. budai telekk. 4. 52. 1.
- 12) Misc. ant., 411.
- 13) U. o.
- 14) U. o. és Budai telekk. ir., I. XVII. fasc. 17. sz.
- 15) U. o.
- 16) Budai telekk. ir., II. 430., Misc. ant. 448. és Budai tanácsülési jk., 1719 márc. 27.
- 17) Budai telekkönyvi ir. I. XVII. fasc. 17. sz.
- 18) Invent. ant., 919.
- 19) Misc. ant., 448.
- 20) U. o.
- 21) U. o. és Invent. ant., 919.
- 22) Budai telekk. ir., II. 112. és Invent. ant., 1519.
- 23) Budai telekk. ir., II. 1610. és Tanácsülési jk. 1730 máj. 20.
- 24) Invent. ant. 58. és Misc. ant. 448.
- 25) Misc. ant. 448.
- 26) Budai telekk. ir. II. 523. és Misc. ant. 448.
- 27) Budai telekk. ir. II. 1595. és Budai tanácsülési jk. 1731 szept. 28.
- 28) Budai telekk. ir. II. 1610. és Budai tanácsülési jk. 1733 máj. 20.
- 29) Budai telekk. ir. II. 112. és Invent. ant. 1519.
- 30) Invent. ant. 1482.
- 31) A budai sörfőzde 1711. évi számadásai.
- 32) U. o. és I. még Budai tanácsülési jk. 1711 júl. 13.
- 33) Misc. ant. 99.
- 34) Budai telekk. ir. II. 1595.
- 35) Budai tanácsülési jk. 1742 dec. 17. és 1743 jan. 28.
- 36) U. o. 1743 jan. 28. és febr. 1.
- 37) U. o. 1743 júl. 5.
- 38) U. o. 1744 márc. 24.
- 39) Acta cam. 1788. 51.
- 40) U. o. 1794. 33. és Acta loc. 1795. 156.
- 41) Acta loc. 1795. 156.
- 42) U. o.
- 43) Acta cam. 1797. 42. és 47.
- 44) Corr. mag. 1801. 209. és Acta loc. 1801. 217.
- 45) Acta cam. 1801. 20.
- 46) Corr. mag. 1801. 212.
- 47) Acta cam. 1802. 87.
- 48) Corr. mag. 1802. 869.
- 49) Acta cam. 1807. 320.
- 50) Acta cam. 1807. 308. és 320.
- 51) Acta loc. 1824. 625., 1825. 111. és 172., Acta cam. 1824. 186. és 1825. 246., Corr. mag. 1826. 3317. és 3374.
- 52) Acta cam. 1828. 507. és Corr. mag. 1829. 1912.
- 53) Acta cam. 1832. 733.